

EMLÉKBESZÉD

MIHÁLYI KÁROLY

L. TAG FELETT.

DOMANOVSZKI ENDRE

L. TAGTÓL.

(Felolvasta az összes ülésen 1883. November 26.)

BUDAPEST, 1884.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

EMLÉKBESZÉD

Mihályi Károly I. tag felett.

DOMANOVSZKI ENDRE lev. tagtól.

1880-ban június 14-kén, a Bethlen-főtanodát nagy szellemi veszteség érte. Így nevezik Erdélyben a nagy-enyedi református kollégiumot, nagylelkű alapítójának, Bethlen Gábornak, Erdély bölcs fejedelmének hálás emlékezetére és kegyeletes tiszteletére. Tudta azt a népekkel érintkező, politikája által a világeseményekbe mélyen beható nagy fejedelem, hogy azon jólét, hatalom és virágzás, melyet országában erélyes és igazságos uralkodása teremtett, csak úgy lesz szilárd és marandandó, ha alapját a szellemi műveltség képezi. A hatalomban és a jólétben, mely által az ember életét szebbé, kellemetesebbé és biztosabbá teszi, a szellem munkás, azt a szellem hívja életre. A szellemi jóból, e belső gazdagságból kifejlődhetnek a jólét, a hatalom, az élet külső javai, de ez utóbbiak az elsők nélkül tartósak semmikép és soha nem lehetnek. Az értelmileg művelt, szabad nemzetek egyszersmind hatalmasok és gazdagok. És mintha a műveltséget szívében viselő fejedelem, bőkezű alapítványával együtt a maga szellemét is átörökítette volna, a gyula-fehérvári később a nagy-enyedi tanárok hívvel és buzgalommal művelték és terjesztették az értelmiséget, hisz' oly férfiakat találunk azok soraiban, kik az európai műveltség színvonalán állottak, kik alapos képzettséggel felruházva tudományuk által hazájok dicsőségét emelték, és a magyar nemzetre díszet árasztottak.

A nagy-enyedi Bethlen-főtanodát, az említett időben nagy veszteség érte az által, hogy egyik szeretett, népszerű tanára

Mihályi Károly megszűnt élni. Mihályi nem tartozott azon emberek sorába, kik fényes történeti nevet hagynak magok után, mert ez csak keveseknek jut osztályrészül, de szerény működési körében szorgalma, buzgósága és tiszta hazafisága által oly érdemeket szerzett magának a magyar nemzet, a tanügy és a tudomány körül, melyekről ha a későbbi kor megemlékezik, először is magát tiszteli meg. Mihályi Károly harminczhét évig, a tudomány örök igazságaiból merített hévvel és szeretettel, fáradalmat nem ismerve, önzetlenül élt tanári hivatásának, lelke el nem csüggedett az akadályok között, hanem ezek által még inkább edződött. Birt azon adománynyal, hogy minden tárgyat könnyen elsajátított magának, ezért sokoldalú műveltséggel rendelkezett s ebben találta életének egyik legszebb és legtisztább örömét. Tanította a bölcsészetnek minden ágát, öreg korában is fiatal tűzzel és lelkesedéssel. Kiváló szeretettel foglalkozott a régi klasszikusok, különösen a görög tragédia-írók műveivel. Természetes, hogy rá, mint eszményileg hangolt kedélyre, ki hitt a szabadságban és az erényben, elragadó hatással lehetett Aeschylus és Sophokles, midőn oly nagyszerű eszméket látott megérezkítve, hogy a lelki nagysággal szemben, az erőszak tehetetlen, vagy, hogy azon erő, melyet egy szabad nép, midőn lételéért harczol, magából meríteni képes, ellenállhatatlan. A szeretet ezen tragikusok iránt legjobb tanúbizonyságot tesz finom műérzéke mellett.

Továbbá a tudomány minden körében, nagyobb mértékben, mint azt az általános műveltség kívánja, otthonos volt. Hogy mennyire tünt ki mint zenész, ezt bizonyítják több jeles dalművei. Szóval ő öszhangzó, értelemhez és kedélyhez egyiránt szóló műveltségre törekedett. Az ily magával öszhangzó kedélyű férfiúnak külső élete is, viszonyban a világhoz, családjához, barátjaihoz, tanítványaihoz csendes volt és nyugodt, minden szenvedélytől szabad. Birta tanítványainak ragaszkodását, szeretetét és tiszteletét, mi a tanárra nézve a legszebb, a legédesebb jutalom. Kedélye nyílt és emelkedett volt, erénye egyszerű és tiszta, ment minden álszintől és hiúságtól, jelleme egyenes, őszinte, a tartozó tiszteletet megadta mindenkinek, de hajlogani és bókolni nem tudott. Nemes és állhatatos, a veszélyben nem csüggedő lelke, az igazságért és jóért lángoló szíve, tiszta

fényben mutatkozott, midőn 1848-ban és 1849-ben a Bethlen-főtanodára és Nagy-Enyedre bekövetkeztek a szomorú, mind a kettőt enyészettel fenyegető napok. Tisztelt Akadémia! szeretném, ha a gyászos múltra egészen rá boríthatnám a feledés fátyolát. De midőn az Akadémia kötelességemmé tette oly férfúról megemlékeznem, kinek azon gyásznapokban közvetlenül nagy része volt, akaratom ellen is felmerül a multak sötét emléke, noha lelkem ettől irtózik. Azon műkincseket és tanszereket, melyeket a kollégium kétszáz évnél hosszabb időn át nagy gonddal összegyűjtött, azon czélból, hogy azok segédelmével századok nemzedéke tudományos ismeretet szerezzen, a mívelt emberiség számára szánt közkinccset, mintha azon időben, midőn a törvényes rend kapesai megszakadoztak, gazdátlanná vált volna, a műértők széthordták, a dologhoz nem értők, a tudalanok gyerekes izléssel kiválogatván a fényest, a maradékot a tűz által örökre megsemmisítették, úgy vélekedvén, hogy a nyomtatott és írott tárgyak, úgy is kárhozatosok. Később a város nagy részével együtt a kollégium épületét is a lángok martalékvává tették. A kollégium kára több százezerre ment, oda nem számítva a becses gyűjteményeket, a könyvtárt és a pótolhatatlan kéziratokat. Ezt cselekedték a Bethlen-főtanodával azok, kiknek jólétéről és szabadságáról, Bethlen Gábor ép úgy gondoskodott, mint a magyarokéről, azon intézettel, hol szellemi sőt testi táplálékot is ép úgy kaptak más nemzetiségek, mint a magyarok fiai. A nagy-enyedi kollégium összerombolása, szellemi kincseinek elorzása és megsemmisítése fájtt minden magyar embernek és minden nem-magyarinak, kinek szívét a fajgyűlölség meg nem rontotta és az emberi érzést belőle egészen ki nem ölte; mert a gyászos emlékezetű tett a mesterségesen felszított fajgyűlölség eredménye volt, pedig Magyarország áldott földje elég terjedelmes, hogy rajta a különféle nemzetiségek békében, szeretetben egymás mellett megférjenek. A magyar haza, minden polgárát, tartozzék az bármely nemzetiséghez, édes fiának tekinti és nem idegennek, nem zsellérnek s nem kíván tőle mást, mint a mi magától értetődik, hogy azt, mint édes anyját szeresse, hozzá békében és háborgós időben híven ragaszkodjék, különben a törvény és a közszabadság pajzsa alatt művelheti a saját nemzetiségét. De a

pusztulás leginkább azoknak fájt, kik a kollégiumi élet közvetetlen intézői és vezetői voltak, a nagy-enyedi tanároknak, mert ők a tudomány diplomából kitaszítottak, működésök körét elvesztették és földön-futókká lettek. A sors által nyújtott keserű poharat Mihályinak is egészen ki kellett üríteni.

Lezúgott a romboló vihar, Nagy-Enyeden nyomort és kétségbeesést hagyva, a kollégium kormos és éktelen falai között pedig halálesendet, ott, hol előbb a viruló ifjuság, szívében a jövő iránt a legszebb reményt táplálva, figyelt és buzdult a lelkes tanárok bölcs és hathatós szavára. A vihar lezúgása után azok között, kikre a Bethlen-főtanoda gondozása bízva volt, találkoztak kislelkűek, kik a nagy veszély után gyengék lévén himni a jó ügy diadalában, minden reményről lemondtak, hogy az intézet hamvaiból valaha feltámadjon s arra gondoltak, hogy az alapítványokat más célra kell fordítani. De a gyenge lelkekkel szemben annál inkább felbuzdultak az erős keblű férfiak, kik bátran harczra szálltak a kishitűek törpe, sőt tán önző szándékaival. Ezek közt első sorban állott Mihályi Károly és tanártársa Vajna Antal. Kegyeletes érzésök elborzadt azon gondolattól, hogy a nagy fejedelem által alapított tanintézetnek a műveltségre irányuló hatása megszakadjon s arról legfeljebb a történet, mint oly multról, melyben az életerő csak két századig volt képes hatni, megemlékezzék. Midőn a gyengék a lelkes szónak súlyától nyomatva kénytelenek voltak elnémulni, jött a hatalomtól, melynek akkor semmi sem állott utjában, a katonai parancs, mely megengedte, hogy a reformátusok a legközelebbi (1851.) évben ismét megnyithatták iskoláikat; de ezen engedély alól b. Wohlgemuth kivette a nagy-enyedi kollégiumot, hol csak az elemi iskola megnyitására egyezett bele. Könnyű dolog egy tanintézetet annak érzetében, hogy hatalmunk ellenállhatatlan, bezáratni, de nehéz munka azt megalapítani, mert utóbbihoz, azon belátáson kívül, hogy egy tanintézet a szellemi műveltség veteményes kertje, bőkezű áldozatkészség is kívánatik. A minden korlátot magát túltevő hatalom, mely a legszentebb emlékeket se tisztelte, kegyesen megengedte a kisdetek oktatását, mint oly szükség kielégítését, melyet mint a mindennapi kenyeret, elvenni nem lehet. De a felsőbb oktatás betiltása egyenesen a magyarságnak gyengítése volt, mert egy

magyar tanintézetet bezárni, annyi mint a magyarságnak egy szellemi forrását bedugni, kivált ha meggondoljuk, hogy Erdélyben a kolozsvári egyetem felállításáig a nagy-enyedi kollégium a legfelsőbb tanintézet volt, mert benne nem csak szakismeretet lehetett szerezni, hanem az általános magasabb műveltséget is elsajátítani. A nehéz időkben, ostromállapotban, midőn legtöbbször csak személyök biztosságára gondoltak, midőn a közügyért buzgólkodás a hatalom előtt gyanús cselekvénynek tünt fel, Mihályi Károly volt az, ki a csüggedő és a félénk lelkekbe bátorságot öntött, kitartásra buzdította felekezetét, a szivekben reményt gyűjtött s a Bethlen-főtanoda szerencsésen elkerülte az enyészetet, melyet fölötte a hatalomszó már elhatározott. Hogy a Bethlen-főtanoda, a 48-iki és 49-iki események után, ma is áll, azt leginkább Mihályi Károly bátor lelkének, kitartó buzgóságának s a jóban vetett azon reményének köszönheti, hogy a jó a romok alól is képes új életre kelni és felvirúlni.

Az ötvenes évek, a súlyos napok tették próbára az igaz és tiszta magyar hazafiságot. Ez években mutatta meg a magyar tanári kar is, néhány gyenge, minden körülményhez alkalmazkodó embert kivéve, mikép kell az elnyomatás és az üldözés napjaiban is híven, tántoríthatatlanul szolgálni a hazát, a tudományt és az igazságot; mert a rá bízott ifjú nemzedéket csendben, zajtalanul, ügyes tapintattal a hazaszeretetben és az igazságérzésben nevelte fel, oly időben mondom, midőn a hatalom mint balvégzet minden egyéni és nemzeti nemesebb gerjedezésre egész súlyával nehezedett. És Mihályi Károly e tekintetben is a magyar tanároknak egyik dísze volt. Lelkének büszke öntudatával maga mondja: »tanító vagyok, érzem is magamat annak« de szerényen hozzá teszi egyszersmind »világosan tudom, nem csak érzem, hogy az eszménytől messze járok.« Mihályi mint jellemes, szilárd hazafi, mint tanítványait szerető, értelmes tanár, mindvégig híven és lelkiismeretesen betöltötte a maga helyét. És a lelkes tanférfi nemes szive örült, hogy elérte azt a boldog időt, midőn a nemzet, megértve a kor igényeit, jó királyának Ő Felségének dicső uralkodása alatt, az oktatás és a műveltség majdnem minden ágának, nehéz munkája által szerzett filléréivel nem fukarkodva, megfelelő iskolákat, intézeteket emelt, mert ő ezekben biztosan látta szeretett nemzeté-

nek értelmi és erkölcsi felvirágzását s a hazának biztos alapon nyugvó azon szép jövőjét, midőn a tántoríthatatlan hazaszeretet nem kénytelen majd aggódó kebelrel azt kérdezni, lesz e magyar haza?

De nekem Tisztelt Akadémia! Mihályiról különösen mint a Magyar Tud. Akadémia tagjáról kell kegyeletes érzéssel megemlékeznem. A Magyar Tud. Akadémia Mihályit bölcsészeti munkáinak alapján választotta be tagjainak sorába. Csak egy kötetes munkája jelent meg nyomtatásban és székfoglalója, de e kevésből is philosophiai gondolkodásának irányát és álláspontját biztosan fel lehet ismerni. Egykori hálás tanítványai és meleg keblű barátjai elhatározták az elhúnytak, kéziratban hátra maradt munkái kiadása által emléket emelni, de a kiadás, kellő részvét hiányában, mindeddig jámbor óhajtság maradt.

Mihályi a philosophiai gondolkodás alatt oly ismeretet ért, mely a valóságnak teljes rendszere s melynek közérvénye általánosan el van fogadva. Tisztelt Akadémia! ha beszélünk nemzeti bölcsészetről, nem érthetjük ez alatt azt, hogy a philosophiai igazságok, a tartalom, nemzeti sajátosságú legyen, ily értelemben nemzeti bölcsészet nincs és nem is lehet. A bölcsészet és a tudomány általában csak oly tartalmú igazságot hirdethet, mely mint Mihályi kívánja, egyáltalában érvényes minden népre, minden nemzetre, minden korra, minden vallásra, minden egyes emberre nézve; minthogy az igazság csak egy, ennek nincs nemzeti, nincs felekezeti, nincs egyéni színezete. Az egység, az ok, a szükségesség, a következtetés, a jónak fogalma minden nemzetnél, minden vallásban, minden egyes embernél mindig egyenlőképen ugyanaz. Az közkincese minden nemzetnek, annak birtoka nincs egy nemzet tudatához kötve. A philosophiát lealacsonyítjuk ha tartalmát egy nemzethez kötve gondoljuk, akkor azt valami korlátozott dologgá és magán ügygyé törpítjük el.

De mindamellett, hogy a nemzetek nem állanak egymástól elszigetelve, hogy mindnyájan egy szellemnek képviselői, beszélhetünk egy kor, egy nemzet sőt egy egyén bölcsészetéről, annak az idő folyamába eső kifejlését illetőleg. A tudományos igazságok nekünk nem adatnak készen, azokhoz a gondolkodásnak hosszan tartó iskolájában jutunk el, a nyomozások és

helyreigazítások útján. De a lángelméjű és eredeti gondolkodó is csak azon nemzet nyelvén gondolkodhatik, melyhez szerencséje van tartozni s így bölcsészete a nemzeti jelleget magán fogja hordani, annak eredete és iránya azon nemzet nyelvében, szellemében gyökerezik s így nemzete gondolkodását híven és megfelelően tolmácsolja. Ez értelemben helyesen beszélünk görög, angol, francia, német bölcsészetről. Eredeti magyar bölcsész, ki általános érvényű bölcsészeti rendszert alkotott volna meg, s kinek gondolkodásán mégis a nemzeti jelleg ki volna nyomva, eddig fájdalom! még nincs. Beszédem folyamában ki fogom mutatni, hogy a bölcsészet az elméleti műveltségnek vagyis a gondolkodásnak legfőbb foka, melyen túl az ember már nem emelkedhetik. De hazánk mindig dicsekedett oly férfiakkal, kik a művelt nemzetek philosophiai gondolkodásába elmélyedve, azt alaposan ismerték s annak eredményeivel nemzetünket megismertették, úgy, hogy a tartalom általános mivolta mellett többnyire eltalálták a hangot, melyen nemzetünkhöz szólani lehet. Ezen hű és lelkiismeretes munkások közé tartozott Mihályi is. Ő a philosophiai nyomozás általános eredményeit, melyek a köztudatba mentek át s ott szellemi kincsképen a művelt emberiség elméjében meghonosodtak, buzgalommal és szeretettel elsajátította magának, gondolkodásával behatott azon nehéz feladatokba, melyek megoldásában áll a philosophia, s így bölcsészeti műveltsége által fejlesztőleg, felvilágosítólag hatott a magyar nemzet értelmiségére. A mi Mihályi philosophiai nyelvét illeti, némely műszavai a magyar nyelv szellemével nem hozhatók ugyan összhangzatba s némely helyeken az előadás a nyugodtságot kívánó bölcsészeti tartalomnak nem felel meg; de egészen véve folyó és szabatos, ezért könnyen érthető, a mi, tekintve azon nehéz és komoly kérdéseket, melyeket a philosophia fejteget, mindig érdem.

Az első feladat nála, megfejteti azon kérdést, hogy miben különbözik a bölcsészet más tudományoktól. Erre így felel meg: a nem-philosophiai tudományok, megismertetik a tárgyak tulajdonságait, okozati egybefüggését, változásuk törvényeit, szóval igyekeznek megértetni a világ jelenségeit. Egyet azonban meg nem magyaráznak, magát a megértést, a megértéshez mellőzhetetlenül szükséges fogalmakat. Kell lenni egy tudo-

mánynak, mely épen az ismeretet magyarázza, mely azt mondja meg, mi a tudomány. És ez Mihályi szerint a philosophia fő jellemvonása, mely által a többi tudományoktól különbözik. Tisztelt Akadémia! az egyes tudományok, a valóságnak egyes köreit magyarázzák. De minden egyes tudomány magában véve is az emberi szellem által teremtett oly tény, melyben egyik legfőbb büszkeségünk áll. Azt a tény, hogy mi az ismeret, meg kell magyarázni, magunkban öntudatra emelni. S ezt a feladatot semmi más tudomány meg nem oldhatja, csak a bölcsészet. A bölcsészetnek akkor van oly, senki által nemcsak be nem vehető, de még csak meg sem támadható, a kétely fegyvereivel nem ostromolható örök sziklavára, ha oly tárgy képezi sajátos feladatát, mely feladat megoldására más tudományok nem is gondolnak. Tegyük fel, hogy megismerhetjük a dolgokat, ehhez szükséges a belátás az ismerő tehetségbe. A mi emberi tudásunk csak így lesz egészen tudatossá, így fog az tündökölni teljes és tiszta fényben. Ezt a felfogást a philosophiáról, a philosophiában ezt a fordulópontot Kant képezi s a világosság, melyet ő gyűjtött meg, bevilágítja korunkat s világítani fog mig az emberi elmét az alapok mélyéig lehető tudomány érdekelni fogja. Mihályi tehát azon tant, hogy a bölcsészet magyarázza a tudományt, Kanttól vette át s noha másképen Kanttal sok tekintetben ellenkezik, — szép, hogy a nagy szellemtől ezen tant, mely igazságánál fogva hódít, szabadon elfogadja. De Mihályi ezen általános feladaton kívül a philosophiának még egy különös feladatot tűz ki. A philosophia a belvilág jelenségeivel foglalkozik, az ember öntudatos képzettségeivel. Ezt tekintve, a philosophia helyes értelmezése ez: a philosophia az emberi ismeretek elvtana, a belvilágot vagyis az emberi szellemet tárgyazó ismereteknek nemcsak elvtana hanem részletesen kifejtett tudománya. Mihályi a philosophia körét és határát ekkép méri ki.

A philosophia magyarázza a tudományt és a valóságot. De a valóság ellentétekben mozog s minél élesebbek az ellentétek, annál gazdagabb az élet és kifejlése. Az ellentéteket közvetíteni, ez a philosophia nehéz feladata és munkája. A legnagyobb, legszélsőbb, legelvontabb ellentét a lét és gondolkodás, és az igazi philosophia, úgy az egyiket, mint a másikat elismeri s

azt tanítja, hogy a lét és a gondolkodás elválhatatlanul bensőképpen összefüggnek egymással; hogy a dolgok léte, melyre gondolkodásunk iránylik való és nem pusztá látszat; hogy gondolkodásunk a való létet tükrözi vissza, szóval, hogy a kettő közt megfeleléség van. Mily viszonyban áll a mi gondolkodásunk a való léthez, a dolgokhoz, ez oly kérdés, melylyel csak a philosophia foglalkozik. E kérdésre akkép felel, hogy csak a gondolkodás összhangzása sőt egysége a léttel vagy a gondolttal — az igazság. De ezen fontos kérdés megfejtése által, úgy a köztudatnak, mint a többi tudományoknak nagy szolgálatot tesz, midőn mind a kettőt az igazság iránt megnyugtatja, biztos alapot szerez nekik s megszabadítja a kedélyt a kétely háborgató nyugtalanságaitól. A világ előtt ridegnek és száraznak kikiáltott bölcsészet midőn a legelvontabb kérdésre felel, mily üdvös és jótékony hatással van az összes emberiségre! Az oly tudománytól, mely ilyen, az életbe a legmélyebben beható feladatokat megoldja számunkra, azt ne kívánjuk, hogy minket mulattasson. Ekkor oly kívánalmat intézünk a philosophiához, melyet nem teljesíthet, mert az egyáltalában nem feladata. Hogy lét és gondolkodás egymásnak megfeleljenek, hogy gondolkodásunknak tárgya a való lét és nem a látszat, és hogy gondolataink a való létet híven tükrözik vissza, Mihályi igazi bölcsészi lélekkel felismerte. Minden tudomány, minden ismeret, azon feltevésből indul ki, hogy az igazságról megbizonyosodnunk lehetséges. Ez oly feltevés, mely a gondolkodás fogalmától elválhatatlan s a mely által az emberi gondolkodás az álomtól, a képzelgéstől, az ábrándtól különbözik. Érdemes volna-e a tudománnyal foglalkozni, ha fel kellene tennünk, hogy gondolataink a való létnek nem hű visszatükrözései, és, hogy a valóság csak üres látszat? Ekkor tudományról szó se lehetne s így elesnék az alap, melyen az emberi műveltség biztosan felépülhet. Mihályi jól belátja, hogy gondolkodás és lét között nem mindig van meg a megfeleléség, de szép tőle, férfias lélekre mutat, hogy e nehézség miatt el nem veszi bátorságát. Ezért mondja: ha semmi oldalról se férhetne az emberi ismeret a való léthez, teljes lehetetlen akár a lét, akár a gondolkodás fogalma. Azon tudomány, melynek feladata megállapítani azon viszonyt, melyben az emberi gondolkodás a való léthez áll,

szerinte másképp nem lehető, mint úgy, ha rámutatunk egy ilyen, gondolkodásunkban jelentkező létre. Ez a lét nem más mint saját öntudatunk. Itt Mihályi felhasználta Descartesnak ezen tételét: cogito ergo sum. Descartes a lét bizonyosságát a gondolkodásnak, mint valónak önbizonyossága által közvetítette. Mivel gondolkodom, bizonyos vagyok benne, hogy létezem; semmi sem oly bizonyos, mint gondolkodásom, minden egyebet csak azon feltétel mellett tudok, hogy gondolkodó lény vagyok. A gondolkodással közvetlenül össze van kötve a való lét. A gondolkodás maga is lét, még pedig a legeredetibb, a legvalódibb és a leghatályosabb lét. Lenni kell, mondja Mihályi, való létnek, melyről bizonyosan tudjuk, hogy az épen olyan a milyennek tudjuk, és, hogy azon lét nem pusztán látszat, mert különben nem lehetne bennünk állandón megteremtve a teljes, igazi tudás fogalma. És ha szellemünket, öntudatunkat magában ismerjük, ha itt a való lét és a gondolkodás megfelelnek egymásnak, innen — mondja tovább — egy kísérletet kell tennünk, hogy elhassunk az ismeretlenek megismeréséhez. Így szellemünk ismeretének nyomán fokokonként leszáll egészen a testi világ megismeréséhez. Szép az és igazán mély, a mit itt Mihályi tanít. Tanítja a teljes igazi tudást. Ily tanra felmelegszik az ember szíve, az emberi gondolkodás kezd bízni magában, bátorságot kap s ezen bátorság meghozza a tudományos kutatáshoz a kitartást, melynek lassan éró gyümölcse a teljes igazság. Ez a tan valódi; hamis és áltan a vele ellenkező azon tan, mely az emberi ismeretet, mint csak korlátozottat, mint hiányost, mint végest lealacsonyítja. Feltéve, hogy némely tapasztalatilag adott tárgyakat soha se fogunk tudni p. o. melyik az év, melyre Magyarország megalapítása esik, kérдем: ez-e az, mi az eszmék, mint az igazi valóság megismerését lehetlenné teszi? Mivel tehát öntudatunkról, gondolkodásunkról, mint valóban létezőről ismeretünk bizonyos, mivel azt magában ismerjük, mivel itt gondolkodásunkat és a gondolt tárgyat együtt tudjuk, vagy a mint ő mondja, mivel az észrevétel és az észrevett tárgy tökéletesen egybetalálkoznak: innen egy biztos lépést tesz előre s azt következteti, hogy ismereteink nem csak az okozatokra vagy a jelenségre szorítkoznak, hanem arra is, a mi a dolog magában, az okra, a lényegre. Hogy mi a dolog

magában, lényegében és nemcsak jelenségeiben ismerjük, Mihályi e pontra nézve azon bölcészek sorában áll, kik eltalálták az igazságot s fölülemelkedett azokon, kik egészen az unalomig meg nem szűnnek azon egyoldalú tant hirdetni, hogy ismeretünk csak a jelenségekre szorítkozik, mintha a jelenséget lehetne lényege nélkül gondolni, mintha még a tökéletlen, hiányos jelenségben nem volna fölfedezhető lényegének azaz állandó mivoltának legalább némi nyoma. Azon egyoldalú tan hirdetői szeretnek Kantra hivatkozni. Hasztalan törekvés e tekintetben Kant tekintélyével takarózni. Kant mélysége ép abban állott, hogy ő meg nem elégedett azon eredménnyel, hogy ismeretünk tartalma csak a jelenségek. Oly nagy és eredeti gondolkodó, mint ő volt, meg sem elégedhetett oly philosophiával, mely a tudományt abban keresi, hogy az csak a jelenségekkel, a véges-sel, a korlátozottal, a viszonylagossal, a mindennapival, a kis-szerűvel foglalkozzék. Mit az elméleti téren elvesztett, azért mivel a való létet csak mint érzékit, a gondolkodást mint logikait, mint az értelem működését fogta fel, tehát az ellentét tagjait csak alanyilag általunk vonatkoztatta egymásra, a mi igenis nagy hiba; de azért kárpótlást és vigaszt adott az emberiségnek, a gyakorlati téren, a szabadság eszméjében tanítván az általános bizonyosságot.

A philosophia, Mihályi szerint, tapasztalati tudomány s a természettantól az által különbözik, hogy a belső tapasztalásra támaszkodik. Ki elfogulatlanul szemléli saját létét, meg kell győződnie, hogy nemcsak oly fejlemények jelentkeznek benne, melyeknek külérzékeinkkel észrevehető tulajdonságai vannak, hanem olyanok is, melyekre semminemű külérzéki tulajdonítmányok nem illenek. Ilyen fejleményeket érezve magunkban, okvetetlenül kell valami olyannak létezését állítani bennünk, miből azok kifejlődhetnek. Tehát kell lenni bennünk bizonyos, külérzékek alá nem eső belerőknek, melyek ama fejleményekben nyilvánúlnak. Ezen erők összeségét nevezzük léleknek vagy szellemnek. A kifejlett szellemi tehetségek bennünk az élet kezdetén nincsenek meg, azok velünk nem születnek, de kívülről se jönnek belénk. Származni kell tehát e tehetségeknek bennünk, bizonyos fejlődési törvények szerint, melyek az általános emberi sajátságok nyilvánulásai. Ezért

nevezi philosophiáját származtató philosophiának. Épen abban áll, Mihályi szerint, emberi természetünk, hogy benne ép ilyen és nem más fejlődésnek kell ellőállani. Ezen fejlődési törvényeket tisztán és teljesen kimutatni, az emberi természet ismeretéhez vezet. A szellemi képességek minden embernél ugyanazok, egyenlők; a fejlődés alsóbb fokán megvan minden emberben mindegyik és, a legmasabb fejlettségű embernél nincs többféle.

Mihályi tehát és minden philosophia azt tanítja, hogy az emberek fajra, nemzetiségre s más mívoltra nézve lehetnek igen különbözök, de ezen különbségek az egy szellem fogalmának alá vannak rendelve, ezen belső egységgel szemközt azon különbségek külsőlegeseek, az ember örök lényegét és méltóságát nem érintők. A bölcsészet egyenlőképen ugyanazt az emberi szellemet ismeri el minden emberben, noha a kifejlésnek fokait tekintetbe veszi, de egyikre nézve sem állapít meg se történeti se természeti korlátot, melyen túl idővel saját erejénél fogva fel ne emelkedhetnék megfelelő fogalmához, a szabadsághoz és az észszerűséghez.

Egy logika kormányozza mindnyájunk gondolkodását, egy erkölcsi törvény az általános zsinórmérték mindnyájunk akaratára és cselekedetére nézve.

És az is helyes felfogás, hogy szellemi erőinket, tehetségeinket nem állítja oda, mint készeket, hanem azokat úgy fogja fel, hogy a kifejlésnek állandó törvényszerűsége alatt állanak. Lényegileg ezen fejlődés nála az, hogy az alsóbb tehetségéből lassankint a magasabb áll elő. Mestere, ki után Mihályi indul, Beneke. Beneke dicséri Locke-ot, mivel ez a velünk született fogalmakról szóló tant megsemmisítette, sőt ezért őt az újkori bölcsészet egyik előfutójának tekinti. Locke idejében általánosan uralkodott azon ferde felfogás, mintha az ideákat az ember egészen készen bírná. Sem az ideák, sem az ember tudata vele nem születik, az közvetlenül nincsen adva, az embernek minden szellemit magából öncselekvősége által kell kifejtenie és öntudatra hoznia. Ezen kifejléshez egy külső ok adja az alkalmat, melyre a szellem egyelőre visszahat, hogy lényegét öntudatra emelje. Velünk születnek a természeti sajátságok mint a véralkat, a nemi különbség, a kék vagy fekete szem stb.

De Beneke félreveti Lockenak azon tanát, hogy az emberi szellem csak tabula rasa, üres tér, fehér lap, melyre semmi sincs felírva, a minek Mihályi is szabatos kifejezést adott, midőn azt mondja, hogy a szellemi tehetségek nem kívülről jönnek belénk. A lélekben szerinte semmi sem történik úgy, hogy az csak szenvedőlegesen viselné magát, tehát eredetileg bír fogékonysággal. De ha a szellemi tehetségek életünk kezdetén nincsenek bennünk kifejlődve, ha azok velünk nem születnek, ha azok származnak, kifejlének, kérdés: melyik ezen származás útja? Birnia kell igenis már életre ébredésekor saját erőkkkel, melyekből később képzetek, fogalmak, itéletek, érzelmek fejlődhessenek ki s a melyekkel, minthogy a többi állatok nem bírnak, bennök ama fejlemények elő sem állhatnak. Mit az emberi lélekben a tapasztalás nyomán eredetileg létezőnek állíthatunk, az: képesség a külvilág behatásaival találkozni. Azon sajátóságát a tárgyaknak, mely által a lélekre hatnak, nevezi ingernek. Az ingerek szellemi életünknek nélkülözhetetlen táplálékai, ezek azon külelemek, melyeknek hozzájárulása által kifejlik s melyek nélkül fejletlen marad a szellemi csira. Lelkünknek pedig azon képessége, mely által az ingereket befogadja, érzésnek, vagy, saját kifejezése szerint, érzéklő erőnek mondjuk. Sem több sem kevesebb, mint az érzéklő erők összessége az, a mi bennünk, mint egybefüggő egész, eredetileg megvan. Szellemi fejlődésünknek tehát első törvénye, hogy az emberi lélek a tárgyak ingereit befogadja s ez által érzés támad benne, vagy a mint Mihályi magát kifejezi, érzékleteket képez.

Tisztelt Akadémia! Igaza van Mihályinak, hogy az ember születésekor szellemi tehetségei készen, kifejletten nincsenek, hogy belerőinknek a külvilággal kell érintkezniök, hogy kifejlődjének. Ezen kezdetleges belerő az érzés s az emberi érzésben már magában, a lehetőség szerint benn rejlenek a szellemi tehetségek mind. Természetes tehát, hogy az emberi érzés egészen más, mint az állati. Az önselekvőségen és befogadó képességen alapszik minden emberi műveltség, minden képzettség. És az emberi szellem bír fogékonysággal minden valóban létezőnek befogadására és megértésére, s nincs tárgy, mely az emberi gondolkodás elől magát elzárná, a legesekélyebb tárgytól kezdve a legfelsőbb eszméig. A külvilággal érintkezni min-

den lépten, nyomon, bő alkalma nyílik. Aristoteles tana a lélekről szép, midőn azt mondja: hogy a lélek az összes valóság azon értelemben, a melyben az érzéket és a szellemit összekapcsolván, mindkettőnek lényegét egyesíti s így fel is ismerheti. És az nagyon bölcsen és a legjobban van elintézve, hogy a szellemi tehetségek mindjárt készen, kifejletten nincsenek bennünk, hogy az embernek mindent, saját ereje, öncselekvősége és megerőltetése által kell kifejtenie és kiküzdenie, mert csak az maradandólag a mienk, mit saját szabadságunk által kivívunk. Az embernek eredeti szellemi szegénysége, a legnagyobb szellemi gazdagságnak ígérője. Azon szellemi tehetségek mindjárt az élet kezdetén léteznek bennünk fejletlenül, a való lehetőség, a csira szerint, de nem kifejletten, nem a valóság szerint. Ez másképen egyáltalában nem lehet, mert az indifferentia állapota képezi minden szellemi kifejlés kiinduló pontját, úgy az egész emberiségre, mint az egyes emberre nézve. Aristoteles igen szépen mondja, hogy az emberi test már közvetlenül kifejezi a szellemet. Ha a szellemi élet egész mélyét felfogtuk, ebből láthatjuk, hogy már Aristoteles felfogása szerint milyen dicső az emberi test! De az emberi szellemre csak az hathat, a mire, benne rejlő eredeti mivoltánál fogva képes, vagy a mire magát fogékonnyá kiképezte. E nélkül a tárgy soha és semmi módon nem képes rá hatni; a mellett szelleme közönyösen elsiklik, mert a szellem nem mechanizmus, mivé azt a szabad működés felfogására képtelen materializmus le akarná alacsonyítani.

Bármely tudománnyal foglalkozunk, keressünk igazságot, mely a természet, vagy mely a szellem, vagy mely a logika országában fekszik, minden tudósnak egyiránt tekintetbe kell vennie a tudományos eljárás módját, vagyis a módszert. A módszer az út, melyen járva, a tudományos igazságot felfedezzük. A philosophia, Mihályi szerint, módszerre nézve tehát tapasztalati tudomány s a természettantól csak az által különbözik, hogy a belső tapasztalásra támaszkodik; s Mihályi azt mondja, hogy éppen ez által biztos, úgy a sensualizmusnak, mint a materializmusnak a határon túl menő terjeszkedése ellen. Ő minden, a szellemre vonatkozó philosophiai tudományt a lélektanból akar kimagyarázni s ennek nyomán állítja, hogy a lélektan is úgy, mint a többi természettudományokat, észrevételek, észleletek, sőt

kísérletek és ezekből kihozott általánosítások, tehát az inductio útján lehet megállapítani. Szóval a lélektan váljék szellemi természettanná. Midőn Mihályi a szellem fogalmát úgy akarja tárgyalatni, mint a természet fogalmát, midőn arról beszél, hogy a lélektan szellemi természettanná idomúljon; ennek nála egyelőre azon jó értelme van, hogy a szellem életét ugyanazon szigorú renddel, ugyanazon pontossággal kell előadni, mint a milyenre a természet előadása, érzéki eleménél fogva képes. De, hogy a szellem kifejlésére, tehát történetére semmi tekintettel se legyünk, mint a fennebbiekből tudjuk, ezt nem akarta.

Módszere tehát tapasztalati. De Mihályi azt jól belátja, hogy sok tárggyal, sok anyaggal érintkezni, tehát tapintani, szagolni, ízlelni; látni, hallani még nem tapasztalás. Ezért helyesen mondja, hogy az érzés, melyből minden szellemi fejlődés kiindúl, még nem tudatos, azaz nem eszmélet, nem észrevétel, nem tapasztalás; pedig tudatunk jelenségeit akarja a legegyszerűbb és legeredetibb elemeiből kimagyarázni s a származottat alkotó elemeiből, mint összekapcsolásuk természetes eredményeiből felfoghatóvá tenni. A tapasztalás már logikai működés, mivel az adott egyes tárgyakból indul ki, de innen felemelkedik az általánoshoz. Mert a mi az egyes tárgy, az csak tulajdonságaiban olyan, a tulajdonságok pedig általános lényegűek. De ezen általánosságokon kívül a tapasztalás talál még általánosabb lényeges azonosságokat, melyek az előbbi általánosságok határaihoz nincsenek kötve. Ezeket törvényeknek nevezzük. A súly törvénye ugyanazon szükségességgel kormányozza a felséges naptestet, mint a legcsekélyebb porszemet. Ez a módszer, mely az egyes érzéki tárgyakban kiemeli az általánost s az ezen túlható törvényt a tulajdonképi tapasztalás, hogy azt a közönséges, a legalsóbb fokú tapasztalástól megkülönböztessük. A természettudományok ezen módszernek köszönik lételüket, azon nagy virágzást és ismeretbőséget, melyre azok, mint valódi hatalom, korunkban emelkedtek. Hogy a természettudományok egykor hatalmat fognak képezni, ezt közel háromszáz év előtt, felismerte azon férfi, ki a tapasztalati módszert tudatosan kimondotta — verulami Bacon. Ezt a módszert elemzőnek is mondjuk, az ángolok pedig szeretik inductivnak nevezni. Beneke és hű tanítványa Mihályi, ezt a módszert ajánlják a szellemi

tudományokban is, azon két ok lebegvén előttök, melyet említettünk t. i. azon gazdag eredmény, melyhez a természettudományok eljutottak és azon pontosság melylyel a természetet érzéki eleménél fogva előadni lehet. Azonban a dolog magától is folyt, ha azon feltevéseket vesszük tekintetbe, melyekből Bacon kiindult. Bacon azt tanította, hogy az ismeret tapasztalás, tehát természettudomány. Utódjai azt kérdezték, miben áll a tapasztalás és az észrevevés. Ezen kérdésben befoglaltott, hogy az észrevevő és a kísérleti módszert az emberre, tehát szellemére is ki kell terjeszteni s már Locke és Berkeley ezzel is foglalkoztak. Az ember szellemi életét, a mint az az ismeretben és akaratban nyilatkozik, kísérleti és elemző módszer szerint különösen Hume nyomozta. És Beneke s tanítványa Mihályi leginkább ezen angol philosophusokat követik. Baconnak és követőinek igazuk van abban, hogy a philosophiára nézve a tapasztalás szükségképi, s azt el nem hanyagolhatja. Vegyük csak azt az egyet fontolóra, mire Bacon tapasztalati ismerete irányult — a feltalálást. Azon műveltség, azon kincsek, azon javak, melyek birtokába az emberiség ezen az úton eljutott és még eljutni fog, tőle el nem vehetők. Azonban az más kérdés, hogy minden ismeretünk a tapasztalás útján megszerelhető-e? Tény-tényre halmozni, mindig új tárgyakat elemezni: a tudományt még ki nem elégíti. A tudományban szükséges a részeket összetartó belső kapocs, mint elevenítő lélek. Hogy van történet, hogy van mennyiség, hogy vannak elemek, hogy van természet, hogy van szellem, mind ennek tudásához a gondolkodásnak megerőltetése kívántatik, ez nem könnyű munka; de még nehezebb annak megértése, hogy ezen valóságok szükségesség szerint, miképen függnek össze egymással. Ezt megismerni, az emberiséget ezen összefüggésre megtanítani, a tapasztalás nem elegendő s ez alapítja meg a philosophiát. És az inductiv módszer az egy körbe tartozó valamennyi alanyt ki nem mérítheti, elő nem számíthatja, mivel a tapasztalás, mint azt Kant jól megfigyelte, a tények, az egyesek sorát soha be nem zárhatja. És lehet, hogy egynéhány, azon körbe tartozó alany azon tulajdonsággal nem bír. Ezen kivételt a következtetés helyessége ellen instantiának hívjuk. Bacon, mint értelmes ember az inductió gyengéit jól belátván, huszonzét instantiát számít elő

melyekről azonban követői gyakran megfélekeztek. Tehát az általános fogalom, melyet az inductió az egyes tényekből, az egyes jelenségekből következtet, okvetetlen bizonyosságot nem szerez, hanem csak megközelítőt. Azon belátásból, hogy a tapasztalás a jelenségeket soha ki nem merítheti, okvetetlenül az következik és azt tanuljuk meg, hogy a tapasztalás a sokféle, változó, nem egyenlő jelenségek nyomán rámutat a magával mindig egyenlő, változhatatlan, örök lényegre s a philosophiának ezt kell keresni és fölfedezni.

És Mihályi maga is, noha a tapasztalati módszert határozottan előtérbe állítja, egyszersmind azt mondja: hogy a lélektantól, mint tudománytól megvárjuk, hogy miután szellemi életünk alaptörvényeit megalapította, ezek szerint előlegesen annak minden előjöhethő fejleményeit egybe tudja rakni, tehát az ész útján, mint a mértan a háromszögnek vagy a körnek fogalmából azoknak minden sajátosságát kifejti s így létök felől teljes bizonyosságot szerez. Ezzel Mihályi nyíltan beismeri, hogy van észbeli, a priori-féle ismeret. Az ismeretnek ezen módszerét nevezzük Szerkesztő-módszernek vagyis deductiónak. A deductio azon viszonylagos általánost, melyhez az inductio eljuttott, feltétlenül változtatja át s ezen általános fogalomból logikai úton minden különöst, minden egyest, mint azon általánosban befoglaltat lekövetkeztet.

De valamint azon eredmény, melyhez az inductio törekszik t. i. az általános fogalom, csak megközelítve nyújt bizonyosságot, úgy a deductio csak felteszi, hogy azon tétel, melyből kiindul, feltétlen, de be nem bizonyítja, hogy a dolog így van. Lehet a tétel igaz, de pusztá állítás által még nem lesz azzá, lehet hamis is s ekkor az egész szerkezet halomra dől. De azért mivel a szerkesztő-módszer tévedhet, nagy hiba, sőt rövidlátás a tiszta gondolkodás következetességét, az észbeli ismeretet be nem látni, vagy mint haszontalant, mint olyat, mely merő valótlanságok szülője, a lomtárba dobni. Az ész a tudatnak azon bizonyossága, hogy az ész minden igazi valóság és igazság, minden büszkeségünk központja abban áll, hogy eszes lények vagyunk. A szerkesztés, a deductio általában felfedezi a tapasztalás hézagait. Ép úgy félszegség a tapasztalati módszert lenézni azért, mivel az, az okvetetlen bizonyossághoz magában

nem vezet. Minthogy tehát a tudományos eljáráshoz, úgy az egyik, mint a másik módszer elkerülhetetlenül szükséges, de mivel mindkét módszernek előnyei mellett vannak hiányai, azon éles elméknek és bátor férfiaknak, kiknek egész életök a tudományos igazságok kinyomozásában folyt le, mély gondolkodásuk folytán, lassankint fel kellett fedezniök a két módszerben rejlő hiányokat s azokon túl menni. Azon mély elméjü gondolkodó, ki a két módszer hiányait első vette észre, s azok egyoldalúságán túl egy harmadikhoz emelkedett — Kant. Ő itt is új utat tört a philosophiában, az elemző és a szerkesztő itéleteket előtérbe állítván. Ennek fejtegetése nem ide tartozik, egyet azonban a két módszerről még ki kell emelnem s azokról eddig is azért szóltam, hogy Mihályi bölcészete és azoké, kik a tapasztalati módszeren kívül mást nem akarnak elismerni, annál világosabb színben tűnjék fel előttünk. Noha a két módszer ellenkező irányban indul ki, végső esetben egy a célpont, mely felé törekesznek. Mert az egyik az egyesben a különösségek által fölfedezi az általánost, a másik az általánosból lekövetkezteti a különösségeken át az egyest. A miből világos, hogy egyes és általános, általános és egyes elválhatatlanul benső egységet képeznek s így az észrevételből kiindult szemléletek és a gondolkodás eredetileg egyek, noha az ismeretnek formája mind a kettőnél más. Tegyük az elemző módszer helyébe a tapasztalást, a szerkesztő módszer helyébe az ész, bátran állíthatjuk, hogy a kettő épen nem ellenkezik s nem is ellenkezhetik egymással, mert lényegökben ész és tapasztalás egy valóság s a mi a tapasztalásban az igazi, az benne az észszerű. Lényegökben, mondám, hogy ész és tapasztalás egy valóság, mert tapasztalatilag sok létezik miben semmi észszerű nincs p. o. a gonoszság, a rút, a logikátlan beszéd. Ezek a tapasztalati valóságban mind léteznek, de az nem szükségesség, hogy létezzenek. Ilyen jelenségek a jó, az igaz, a szép eszméje által, mint melyek egyáltalában szükségességek, örökké ki vannak zárva. Gondoljunk oly bölcészetet, mely ezt a világot, ezt a valóságot, ezt az életet mint a rossz, a semmis, az önzés, a gonoszság, a szenvedés, a kín, a fájdalom, az unalom, a nyomor piaczat szóval mint pessimismust rajzolja, az ép érzékű ember elutasítja magától, az csak a világgal és magokkal meghasonlott, az

elégedetlen, a reményeikben sokszor csalatkozott, az életúnt embereket fogja érdekelni, bármily fényes is a tehetség, bármily ragyogó a képzelet, bármily gazdag a míveltség, bármily vonzó a nyelvbeli előadás, melylyel a szerző a maga tanát fűszerezi és érdekessé teszi. Schopenhauert értem. Ezen a mérlegen méri Schopenhauer a világ nyomorát, szenvedését rosszaságát, s ha ma élne, rajzához képzelete bizonyosan még több sötét vonást találna, mint korában. A rossz, a nyomor, az önzés, a gonoszság, csak másod rendű származások, a világ eredeti alapjai a jólét, a jó, az igaz, s ezeket azok, ha egy időre látszanak is győzedelmeskedni, megrendíteni soha nem képesek. Ezen megnyugvást, e fényes győzelmet pusztán csak a tapasztalati kutatások harczainak nyomán soha nem fogjuk kivívni. Bacon, Locke, Berkeley, Hume, Beneke, Mihályi helyesen mondják: hogy a philosophia feladata a valóságot felfogni és annak hű rajzát adni. De a valóság egyáltalános szükségesség és viszonylagos szükségesség, közönséges, esetleges valóság. Kant helyesen mondja, hogy az egyáltalános szükségességet nem lehet a tapasztalásból meríteni. Szükségesség az, minek minden esetben, okvetetlenül egyáltalában léteznie kell, minek nem létezése lehetetlen, a mi örök és változhatatlan. A szükségességnek gondolata nélkül nem volna szükségünk a philosophiára. Van tehát szükségünk az egyáltalános szükségességet gondolni, mert viszonylagos szükségesség létezik igenis a tapasztalásban is. De mennyiben az egyáltalános szükségességet kénytelenek vagyunk gondolni, ezen szükségességnek kénytelenek vagyunk magunkat alávetni. Ezt tennünk kell s ezt tehetjük bátran, örömmel, a legnagyobb készséggel ha meggondoljuk, hogy a szükségesség alapja a szabadság. Ezen eszméhez, t. i. hogy az egyáltalános szükségesség alapja a szabadság, felemelkedni, ebben áll az igazi bölcselkedés, ezen eszme képezi, a philosophiának örök, enyészhetetlen alapját, így van szilárd tudomány, melylyel szemközt minden kétély, minden rendszerezített skepsis, minden sophistica, minden frivol gondolkodás eltörpül és elenyézik. És az a mi viszonylagos szükségesség, a mi esetleges, a mi önkényes, a teljes szükségességtől és a szabadságtól függ, amazok ezeken jönnek elő s csak ezek feltevése mellett léteznek. Az újkori bölcsészet, különösen Kant óta, a görögtől lénye-

gesen az által különbözik, hogy a szabadság eszméje benne lép fel először határozottan, holott Plato, Aristoteles, a stoicusok a szabadságot feltételezik. A görög philosophia, mint azt Schleiermacher mondja, főleg az ész tudata, az ideák formájában. A mondottakból kitetszik, hogy a bölcész nem teremtheti az igazságot, ő azt csak fölfedezheti s ez értelemben ő is empirikus. Mihályi gondolkodása több helyen mutatja azon lendületet, hogy az embernek az egyáltalában szükségképi valóságához fel kell emelkedni, de ezen eszme nála azért nem képes határozottan előtérbe lépni, mivel a tapasztalati módszert a philosophiában döntőnek tartja.

Tisztelt Akadémia! Röviden rajzoltam egy egyszerű, de erényes, a tudománynak és a tanításnak szentelt fáradhatatlan életet, egy jellemet, mely magához, a jóhoz és a hazához, melynek a valódi jelesekre oly nagy szüksége van, mindig hű maradt. Mihályi tudománya által felvilágosítólag, mivelőleg hatott a magyar nemzetre, melyet tisztán, önzetlenül szeretett és érte midőn kellett szenvedett, bátor és állhatatos jelleme által pedig maradandó nyomot hagyott a magyar felső tanintézetek történetében. Legyen áldott emlékezete!